

בית כנסת 'בגובה שבעיר'

בהלכה בתוספתא דמגילה המתייחסת לבניית בתי כנסת (מהד' ר"ש ליברמן, פ"ג הל' 23) שנינו:

אין בונין אותן אלא בגובה שבעיר, שנאמר בראש הומיות תקרא

ידידי ישראל רוזנסון דן באריכות בהלכה זו, והבין שכוונת התוספתא היא: במקום הגבוה והמורם ביותר בעיר, וזהו "בראש הומיות"¹.

ביאור זה הוא הביאור השכיח לדברי התוספתא. כך לדוגמה כתב ר' יואל סירקש בספרו 'בית חדש' (על טור או"ח, סי' ק"נ):

ואין בונין אותה אלא בגובה של עיר - תוספתא דמגילה פ"ג ומייתי לה מדכתיב בראש הומיות תקרא. ונראה דאין זה אלא בעיר שכולה ישראל, אבל עכשיו שאנו דרים בעיירות בין הנכרים מתי מועט מוטב לקיים בעצמנו למה תתראו ונשפיל בתינו ביותר, ונצא ידי שמים וידי הבריות.

הרי שב"ח הבין גובה במשמעו: המקום היותר גבוה שבעיר. אף פוסקים מאוחרים יותר הבינו כמותו, כגון ר' ישראל מאיר הכהן - בעל 'משנה ברורה'; שכן ר"י קארו בשולחן ערוך (או"ח, ק"נ ב') פוסק:

אין בונים בית הכנסת אלא בגבהה של עיר ומגביהין אותו עד שיהיה גבוה מכל בתי העיר שמשתמשים בהם.

ב'משנה ברורה' (ס"ק ה' ואילך) הדיון הוא רק בשאלת גובה בית הכנסת².

¹ י' רוזנסון, בתי כנסת 'בגובהה של עיר' - המציאות והמשמעות הדתית, על אתר א' (טבת תשנ"ו), עמ' 57-70.

² על בניית בית הכנסת במקום הגבוה בעיר ראה: מ' בן-אורי, תכנון בתי כנסת במדינת ישראל, בתוך בית הכנסת, מאמרים ומסות, ירושלים תשט"ו, עמ' ר"ב ואילך; ר"ז גוטהולד, הלכה ומנהגים בבנין ובתכנון של בתי הכנסת בארץ, בתוך: ושכנתי בתוכם (עורך ד' קסוטו) ירושלים תשכ"ח, עמ' 20 ואילך.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

ברצוננו להסב את תשומת הלב לפירוש אחר לדברי התוספתא, שהוצע על ידי י' שלהב³. לדעתו כוונת התוספתא במילים **בגבוה שבעיר** היא למקום מושבם של חכמי העיר וזקניה, השופטים והרועים הרוחניים, שהיה בשערי העיר - המקום ההומה ביותר בעיר שמתרכזת בו תנועת האנשים והסחורות. בית הכנסת צריך להיות ממוקם באתר בעל רמת הנגישות הגבוהה ביותר. מטרת ההלכה, לפי פירוש זה, היא להקל על בני העיר את הגישה אל בית הכנסת. שלהב מסתייע בפסוק המצוטט בתוספתא **בראש הומיות תקרא**, שמשמעו המקום ההומה ביותר. זוהי לדעתו אף כוונת ר' עקיבא בציוויו לר' יהושע בנו (פסחים קי"ב ע"א): "בני, אל תשב בגובהה של עיר ותשנה"; כלומר, אל תלמד במקום ההומה ביותר בעיר כדי שלא יפריעוך בלימודך⁴.

האמורא רב אמר (שבת י"א ע"א):

כל עיר שגגותיה גבוהין מבית הכנסת לסוף חרבה, שנאמר לרומם את בית אלהינו ולהעמיד את חרבותיו⁵.

דברים אלה מבין שלהב כמכוונים לגובה ממש, היינו לבליטת בית כנסת מעבר לשאר בתי העיר.

יש כאן אפוא שתי הלכות: אחת הנוגעת למיקום בית הכנסת מבחינה גיאוגרפית, היינו במקום הגבוה ביותר שבעיר, והאחרת - למיקומו מבחינה סוציולוגית, היינו במרכז הפעילות החברתית של העיר. לדעת שלהב זו הסיבה שרמב"ם ניסח את דבריו כך (הלכות תפילה, פי"א ה"ב):

כשבונים בית-הכנסת אין בונים אותה אלא בגבהה של עיר שנאמר בראש הומיות תקרא ומגביהין אותה עד שתהא גבוהה מכל חצרות העיר שנאמר ולרומם את בית אלהינו.

ניסוח זה מלמד על הבחנה בין שתי הלכות שונות, הנשענות כל אחת על פסוק משלה. הצעת שלהב להבנת התוספתא והרמב"ם מצויה גם בספרו של ר"י ליברמן **משנת יוסף על הלכות בית הכנסת**⁶.

³ י' שלהב, **עיריה בכרך - גיאוגרפיה של התבדלות והשלמה**, ירושלים 1991, עמ' 70-78.

⁴ כפירוש רש"י (וכע"ז ברשב"ם) שם (הביאו רוזנסון בהע' 7): "מקום שבני העיר עוברים ושבין שמה כשהן עוברים יבטלוך ויפסיקוך ממשנתך". וכך במשלי (א כ) פירש רש"י: "**בראש הומיות תקרא** - במקום שהיא נשמעת ונכרזת שם היא קוראת".

⁵ הסבר רעיוני-מוסרי לדברי רב מצוי בפירושו של ראי"ה קוק לאגדות **עין איה**, כרך ג', ירושלים תשנ"ד, עמ' 19.

⁶ ירושלים תשנ"ב, עמ' א"ב', וכבר הקדימם גוטהולד, לעיל הע' 2, עמ' 20, בבארו כוונת התוספתא (ההדגשות במקור): "הגובה **בנוף החברה**, ולא בנוף שטחה של העיר מבחינה

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

ראייה לפירוש זה אפשר אולי להביא ממקור המקביל במקצת לתוספתא, הנמצא במדרש תנחומא⁷:

בראשונה היו עושים בתי כנסיות בגבהה של עיר לקיים מה שנאמר, **בפתחי שערים בעיר אמריה תאמר**.

במדרש זה מובא חלקו השני של הפסוק - **בראש הומיות תקרא בפתחי שערים בעיר אמריה תאמר** (משלי א כא). לא נזכר כאן **גובה** (או **ראש**), אלא **פתחי שערים**, היינו ליד השערים, הוא מקום כינוס יושבי העיר. מעניין הדבר, שבנוסח דברי התוספתא בכת"י ערפורט נוסף בציטוט הפסוק מספר משלי גם המשכו: "בפ' ש' בעיר", וכן בכת"י לונדון נוסף: "בפתחי שערים בעיר אמריה תאמר". אף בכך יש סיוע מסוים לפירוש דלעיל⁸.

שלהב כותב כי שני העקרונות הללו עלולים - לעיתים קרובות - להיות מנוגדים, שכן המקום המרכזי בעיר - שיא התנועה - אינו בהכרח המקום הגבוה בעיר. בהקשר זה כדאי להביא את דברי החכם האשכנזי מהמאה הי"ח ר' יעקב עמדין, היעב"ץ, בחיבורו **מור וקציעה** על טור או"ח⁹:

צ"ע אם בית הכנסת בנוי בשפל העיר היושבת בשפועו של הר (כמו בק"ק אלטונא) ויש בתים בנויים גם בגבהה, שגבוהים מבה"כ עם היות בנינם נמוך מבנינו של בה"כ אלא שקרקעתם גבוהה מקרקעה של בה"כ, ולפעמים שאפילו יסוד הבתים העומדים בזקיפת ההר גבוה הוא מגג בה"כ, כי אע"פ שבנינו גבוה מאוד ויתר הרבה מכל הבתים, מספקא לי אי כה"ג נמי חיבין להגביה גג בה"כ באופן שיגבה ויראה למעלה מעל כל בתי העיר דווקא, כיון דמדינא צריך להיות הבה"כ בגבהה של עיר, או דילמא לא כל מקום גבוה ראוי לבה"כ, **כגון שאין שם עיקר הדיורין של ישראל** (כמו שהוא גם במקומו הלו), אך נמצאו קצתם שם בגובה העיר בעליונו של הר, וכבר הגביהו הבה"כ כל מאי דאפשר יותר מהבתים העיקריים שסביבו אשר בשפל ישבו ששם עיקר מושב העיר ורובם של ב"ב [=בעלי בתים] דרים שם **וראוי להיות הבה"כ באמצעם כל האפשר**, ודבר קשה וכבד מאד על הציבור להגביה הבה"כ כל כך שיגבה וינשא על כל בתי בני ישראל הדרים בקצה גובה ההר, ומסתברא לקולא.

ככל הנראה הבין היעב"ץ את דברי התוספתא שלא כהבנתם של יי שלהב ור"י ליברמן. אולם משיקולי הפסיקה שלו נמצינו למדים, שלדעתו כאשר יעיקר

טופוגרפית". לפי פירוש זה סרה כמובן קושיית ר"י קאפח בפירושו למשנה תורה להלכה זו (מהדורתו, ירושלים תשמ"ה): "איני יודע היאך נעשה 'הומיות' מקום גבוה".

מהד' ש' באבער, ניו יורק תש"ו, פרשת בחוקותי, סעיף ד'; וראה רוזנסון, עמ' 59-60.

ראה גם ר"י ליברמן, **משנת יוסף**, עמ' ב'.

אלטונה תקכ"א, סי' ק"נ. לדבריו מפנה בעל **משנת יוסף**.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

הדיריין" איננו במקום הגבוה יש להעדיף את המקום המרכזי על המקום הבולט,
ו"לא כל מקום גבוה ראוי לבית הכנסת".

על אתר ב (תמוז תשנ"ו)

158

www.herzog.ac.il